

**INGLIZ TILINI O'ZLASHTIRISHDA O'SMIRLAR BILISH
JARAYONLARINING XUSUSIYATLARI**

Qurbonova Dilnoza Arslanovna,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlarda ingliz tilini tushunishning psixologik xususiyatlari yuqori aqliy funktsiyalarning - diqqat, xotira, nutq, tasavvurning rivojlanish darajasini, shuningdek, ta'lim va kognitiv motivatsiyaning mavjudligini bilish va uning turlariga doir fikrlar va mulohaza asoslab berilgan. Ingliz tilini o'qitishda bilish jarayonlarini rivojlantirishning ahamiyati mazkur maqolada o'z aksini topgan va bilish jarayonlari bo'yicha xorijiy olimlarning qarashlari ilmiy-psixologik nuqtai nazardan talqin qilingan.

Tayanch so'zlar: o'smirlik, bilish jarayonlari, xotira, nutq, tasavvur, diqqat, og'zaki muloqot ko'nikmalari, idrok etish, aqliy funktsiyalar

O'smirlik, balog'at yoshidan boshlanib, kattalarning mustaqilligi bilan tugaydigan hayot bosqichi bo'lib, chuqur ijtimoiy, psixologik va biologik o'zgarishlar davri hisoblanadi. Bu ijtimoiy qayta yo'naltirish davridir. Ushbu psixologik o'zgarishlarga parallel ravishda, o'smirlik balog'at yoshini va miyaning sezilarli rivojlanishini tavsiflovchi gormonal va jismoniy o'zgarishlarni o'z ichiga olgan biologik o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Inson o'smirlik neyrokognitiv rivojlanishi sohasi so'nggi ikki o'n yillikda tez sur'atlar bilan kengaydi va hozirgi kunda hayotning ushbu davrida miyaning sezilarli strukturaviy va funktsional rivojlanishini ko'rsatadigan neyrotasvirlash tadqiqotlari bilan ko'payib bormoqda. Mazkur maqolada esa, aynan o'smirlarning ingliz tilini samarali o'zlashtirishiga bilish jarayonlarining ta'sirini ko'rib chiqamiz.

Ingliz tilini o'qitishda o'smirlarda bilish jarayonlarini rivojlantirish orqali ingliz tilini o'qitishning muvaffiqiyatini belgilovchi psixologik omillarni psixodiagnostik metodlar orqali tashxis qilishda aniqlanayotgan, o'lchanayotan

shkala va psixologik ko'rsatkichlarni maqsadga mos holda tanlash tadqiqot oldiga qo'yilgan vazifalarni to'liq va ishonchli bajarilishini ta'minlab beradi.

Shunday qilib, bilish jarayonlari tarkibiga kiruvchi xotira haqida to'xtaladigan bo'lsak, tarixdan faylasuflar va olimlar uchun eslab qolish ya'ni xotira inson faoliyatining eng sirli turlaridan biri bo'lib kelgan. Shunga qaramay, til foydalanuvchilari uchun "xotira" nimani anglatishini tushunishida hech qanday muammo tug'dirmaydi. Xotira shaxsning boshidan kechirgan voqealarni va faktlar, ismlar yoki yuzlar kabi ma'lum turdagi ma'lumotlarni eslab qolish qobiliyatidir. Hayot davomida o'rgangan harakatlar jumladan, velosiped haydash yoki shaxmat o'ynash kabi muayyan harakatlarni qanday bajarish kerak. Aynan shu asosda insonlar ba'zan o'zlari yoki boshqalarning yaxshi yoki yomon xotiraga ega ekanligi haqida gapirishadi, ayniqsa ismlar, raqamlar yoki yuzlar kabi narsalarni eslolmaslik yoki yaxshi esda saqlay olish holatlarida kuzatiladi. Xotira bizga ongning har bir lahzasini uzluksiz talqin qilishni o'z ichiga olgan ko'plab turli vazifalarni bajarishga imkon beradi. Shuningdek, xotiraning turli shakllari turli aniqlik standartlariga va ko'pincha muvaffaqiyat uchun keskin farq qiladigan mezonlarga ega. "Xotira" atamasi xotira nazariyotchilari va tabiiy til foydalanuvchilari tomonidan bir necha hil ma'noda qo'llaniladi. Shuningdek, Tulving "xotira" atamasining yana uchta qo'llanilish holatlarini sanab o'tadi, ya'ni xotira axborotning xususiyati sifatida, xotira olishning tarkibiy qismi sifatida va xotira eslab qolish bilan bog'liq fenomenal xabardorlik sifatida.

Ingliz tilini o'qitishning asosiy maqsadi - bu yaxshi rivojlangan tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini o'z ichiga olgan xorijiy tilning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishdir. Og'zaki muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy sharti - bu o'quvchining tinglab tushunishini tizimli tashkil etishdir. A.A. Alxazishvili, A.V. Belyaeva, G.P. Zaporojchenko, I.A. Zimniaya va R. Lado kabi olimlar xorijiy tilini o'qitishda og'zaki muloqot ko'nikmalarini o'zlashtirishga katta e'tibor qaratish kerak, degan fikrga qo'shiladilar, chunki o'rganishning asosiy maqsadi xorijiy tilda muloqot qilish qobiliyatidir.

Barcha o'qituvchilar ingliz tilida o'quvchilar bilan muloqot qilish vositasidan doimiy va tizimli ravishda foydalanishi muhimdir. Bundan tashqari, barcha o'qituvchilar o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olmaydilar va ta'lim jarayoniga hamroh bo'ladigan psixologik jarayonlarning mohiyatini yetarlicha tushunmaydilar. Bu esa o'z navbatida asosiy muammoni ko'taradi, ya'ni o'quvchilarning og'zaki nutqni ishlab chiqarish va tushunishining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqiy ta'limni rivojlantirishni takomillashtirish.

A.V. Polojishnikovaning fikriga ko'ra, o'qituvchilar uchun o'quvchilarning xorijiy nutqni tushunish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan rivojlangan mashqlar tizimiga ega bo'lishi muhimdir. Biroq, eng oqilona va samarali tizim boshqa odamlarning nutqini idrok etishga oid psixologik ma'lumotlarga asoslangan tizimdir [3].

Xorijiy tilini idrok etishda o'quvchilar ba'zan bir xil gapni ikki marta eshitmaydilar va bu juda kuchli e'tibor talab qiladi. O'qituvchining tili, birinchi navbatda, aniq, fonetik jihatdan to'g'ri va o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi baland ovozda va o'rtacha tezlikda gapirishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarga hali tanish bo'lmagan so'zlar va konstruksiyalardan foydalanmagan holda, og'zaki tilni tushunishi osonlashadi. O'quvchilarning diqqatini chinakamiga xorijiy tilni tushunishga qaratishlarini ta'minlash uchun o'quv materiallari har doim qiziqarli va ular uchun dolzarb bo'lishi kerak. Nutqda notanish so'zlar va grammatik konstruksiyalarning mavjudligi ba'zan o'quvchilar uchun yengib bo'lmaydigan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Psixologlarning fikricha, og'zaki nutqning sekinlashishi uni tushunishni pasaytiradi. Biroq, nutq sur'ati faqat ma'lum bir darajaga ko'tarilishi mumkin, chunki sur'atni haddan tashqari tezlashtirish nutqni farqlashni imkonsiz qiladi, bu esa tushunishga salbiy ta'sir qiladi. Agar ishlatilgan nutq materiali hali yetarlicha mustahkamlanmagan bo'lsa, maktab o'quvchilari ham xorijiy nutqni normal sur'atda idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shuning uchun, tinglab tushunishni o'rgatishda, nutq materialining qiyinligiga qarab, nutq tezligini

har doim o'zgartirish kerak [3].

Nutq jarayoniga kelsak, o'rta maktab o'quvchilari avval nutqning mazmuni va izchilligi kabi ko'nikmalarni egallashlari kerak. Motivatsiya nutq faoliyati mexanizmini faollashtirishning muhim shartidir.

Psixologlarning fikriga ko'ra, nutqni shakllantirish uchun motivatsiya mexanizmi sof individual va to'g'ridan-to'g'ri boshqarib bo'lmaydigan xususiyatga ega, ammo bu chet tillarini o'qitish uchun muhimdir, uni bilvosita tartibga solish mumkin. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchilarning motivatsion sohasiga ma'lum bir tarzda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zarur ingliz tili o'rganish muhitini yaratish og'zaki muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham juda muhimdir. Bunga erishish uchun o'qituvchi bir qator faoliyatlarni amalga oshirishi kerak. Jumladan, butun dars o'qituvchining ingliz tilidagi nutqi va so'zlashuvchilarning audio yozuvlari bilan to'ldirilishi, hamda, o'qituvchi o'quvchilardan ular bilan faqat o'rganilayotgan tilda darsda ham, bo'sh vaqtlarida ham muloqot qilishni talab qilishi kerak.

Tasavvur esa, ingliz tilini o'qitishda doimiy ravishda rivojlanishi kerak bo'lgan kuchli psixologik omil hisoblanadi. Tasavvur - bu ilgari inson tomonidan hech qachon idrok etilmagan narsalar va hodisalarning tasvirlarini yaratishdir. Tasavurning fiziologik mexanizmi miya yarim sharida allaqachon o'rnatilgan aloqalardan yangi kombinatsiyalarning paydo bo'lishidir. O'ng yarim shar soddalashtirilgan tasvirni yaratadi, chap yarim shar esa fikrda ma'lumotni ifoda etish imkonini beradi va uni idrok etadi.

Shuningdek, diqqat ham bilish jarayoni bo'lib, ma'lum bir ob'ektga diqqatni jamlashdir. Diqqat inson psixikasining eng noodatiy bilish jarayonlaridan biridir, chunki u boshqa bilish jarayonlari sezgilar, idrok va xotira bilan uzviy bog'liq. Shuning uchun, diqqat ko'pincha ongning qo'l ostidagi vazifaga tanlab diqqatni jamlashi sifatida belgilanadi. Diqqat - bu o'zini ko'p jihatdan namoyon qiladigan inson psixikasi hodisasi [2]. U sezgilarning samaradorligiga, miyada ma'lumotlarni yozib olish va uni qayta ishlab chiqarishga, fikrlashga, mushaklarimizning ishiga va boshqalarga ta'sir qiladi.

Shunday qilib, o'smirlarda ingliz tilini tushunishning psixologik xususiyatlari yuqori aqliy funktsiyalarning - diqqat, fikrlash, idrok, xotira, nutq, tasavvurning rivojlanish darajasini, shuningdek, ta'lim va kognitiv motivatsiyaning mavjudligini o'z ichiga oladi.

Yuqoridagilarga asoslanib, biz o'smirlarda ingliz tilini tushunishning psixologik xususiyatlariga bilish jarayonlari, shaxsning hissiy va motivatsion sohasi va ijtimoiy o'zaro ta'sirning shaxsga ta'siri kiradi degan xulosaga keldik. O'smirlarning ingliz tilini o'zlashtirishining psixologik xususiyatlarini hisobga olish ularning keyingi muvaffaqiyatli o'qishida muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Tulving, E. (2000). Concepts of memory. In E. Tulving & F. I. M. Craik (Eds.), *The Oxford handbook of memory* (pp. 33–43). Oxford University Press.

2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2-х т. / Акад. пед. наук СССР. М.: Педагогика, 1989.

3. Положишникова О.В. О некоторых психологических особенностях восприятия и понимания устной иноязычной речи. Психология в обучении иностранной речи. М.: Просвещение, 1967. С. 172-182

4. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Л. Романова. Психология внимания. Хрестоматия по психологии М., 2000.